

Müslümanlar
ve
Diğer Din Mensupları

**Müslümanların Diğer Din Mensuplarıyla
İlişkilerinde Temel Yaklaşımlar**

Ankara - 2004

Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları / 4

MÜSLÜMAN-HİRİSTİYAN DİYALOGUNA GÜNCEL YAKLAŞIMLAR

Dr. Ali İsra GÜNGÖR*

Günümüzde Müslüman-Hıristiyan diyalogunu çeşitli boyutlarıyla değerlendirebilmek için yeterli kaynağa, birikime ve öngörüye sahibiz. Günümüzde çeşitli alanlarda daha önce Batılı toplumların tecrübe ettiği bazı gelişim aşamalarını bizim toplumumuz da tecrübe etmektedir. Bu noktada söz konusu gelişim ve değişim sürecini yönlendiren bilgi kaynakları ve en az onun kadar önemli olan bilimsel zihniyete gereken hassasiyeti göstermemizin, daha yararlı gelişmelere kapı açacağından şüphemiz yoktur.

Müslüman-Hıristiyan ilişkileri tarihindeki gelişim aşamalarını ortaya koyan çeşitli bilimsel çalışmalar mevcuttur. Buna göre, Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinde iki temel tavır dikkat çekmektedir. Birincisi, İslam'ın ortaya çıktığı dönemlerde tabii olarak başlayan Müslüman-Hıristiyan diyalogunun, Hıristiyanlık açısından tehdit teşkil etmemesi nedeniyle olumlu bir havada başlamış ve devam etmiş olmasıdır. İkincisi ise, daha sonraki dönemlerde İslam'ın hızla yayılması, Hıristiyanları rahatsız eder duruma gelmesi ve dolayısıyla ilişkilerin politik boyut kazanmasıyla söz konusu diyalogun olumsuz bir havaya bürünmesidir.¹ Bu iki geleneksel tavır, 20. yüzyılın başlarında Kilisenin diğer din mensuplarına yönelik yaklaşımını gözden geçirmesi, günümüz şartlarına uygun yeni teolojik yaklaşımlar ortaya koymasıyla yerini yeni bir projeye bırakmıştır². Hıristiyanlarca ilan edilen bu yeni projenin mahiyetini, boyutlarını ve amacını ortaya koymayı amaçlayan bilimsel çalışmalar Müslüman ilahiyatçılar tarafından sürdürülmektedir.

Müslüman-Hıristiyan ilişkilerine yeni bir ivme kazandıran diyalog fikri, 20. yüzyılın başlarında Protestan Hıristiyanlarca da tartışılmış, fakat söz konusu diyalogun ancak misyon faaliyetlerine yardımcı olması durumunda bir değerinin olabileceği düşüncesi hakim olmuştu³. Fakat aynı yüzyılın ikinci yarısında Katolik Hıristiyanlarca tartışılan diyalog, amacı, fonksiyonu, içeriği ve teolojik temelleri bakımından daha kapsamlı

---

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Bkz. Ali Erbaş, "Müslüman-Hıristiyan Münasebetleri Sürecinde Hıristiyanların İslam'a ve Müslümanlara Bakışı", İLAM Araştırma Dergisi, C.III/1, İstanbul 1998, 117-153.

² Bkz. Trends in Mission Toward the 3rd Millennium, Ed. William Jenkinson and Helene O'Sullivan, SEDOS, New York 1991.

³ Bkz. Ataullah Siddiqi, Muslim's Concern in Dialogue (Basılmamış Doktora Tezi), Birmingham 1994, 34-35.

bir proje olarak karşımıza çıkmıştır.⁴ Ortodoks Hıristiyanlar açısından ise dinler arası diyalog gibi bir düşünce çok öncelikli bir konu niteliğinde değildir.

Her şeyden önce “Müslüman-Hıristiyan ilişkileri” tabiri ile “Müslüman-Hıristiyan diyalogu” tabirinin içerik ve yöntem bakımından bazı farklılıklar gösterdiğini ifade etmemiz gerekir. Farklı din mensupları arasındaki ilişkiler; olumlu veya olumsuz, metotlu veya metotsuz, amaçlı veya kendiliğinden, zorunlu veya gönüllü, stratejik veya üstünlük kurma vb. nitelikli olabilir. Fakat çeşitli din mensupları arasındaki diyalog kavramının tabiatı icabı olumlu, ahlaki, problem çözücü, ortak proje üretmeye matuf, iyi niyetli vb. nitelikler ve amaçlar içermesi gerekir. Buna rağmen kavramların içeriğini doldurma, anlama ve uygulama bakımından çeşitli dinler arasında özellikle kurumsal planda farklı yaklaşımlar sergilenmesi de bir başka problem alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapsam bakımından farklılık gösteren bu iki kavramın kullanılmasında ve anlaşılmasında bir birlik sağlamak faydalı olacaktır. Bu nedenle “Müslüman-Hıristiyan diyaloguna güncel yaklaşımlar” konusunu ele alırken birkaç noktaya dikkat çekmek yerinde olacaktır.

1- Hıristiyan-Müslüman ilişkileri tarihinde, 20. yüzyılın başlarında Hıristiyanlar tarafından ortaya konulan diğer din mensuplarına yönelik yeni yaklaşımlar derinlemesine ve çok yönlü olarak ele alınmalıdır.

2- Hıristiyan-Müslüman ilişkilerinde Hıristiyanlarca gündeme getirilen “diyalog” fikri önemsenmesi gereken detaylı bir projedir ve özel içeriğe sahiptir. Buna ilaveten, çeşitli Hıristiyan kiliseleri arasında söz konusu projeye ilişkin amaç, yöntem ve uygulama bakımından bazı farklılıklar mevcuttur.

3- Dinler arası diyalog fikrini özel bir proje olarak ortaya koyan Hıristiyanlar, bunun bilimsel, sosyal, kültürel, stratejik ve teolojik boyutları bulunması nedeniyle kurumlar eliyle ve planlı olarak yürütülmesi gerektiğinde hemfikirdir. Dolayısıyla çeşitli inançlara mensup insanlar arasındaki bireysel diyaloglar ayrı bir kategoride incelenmelidir.

4- Dinler arası ilişkilerde, bu ilişkilerin ve diyalogun hedefini, yöntemini, içeriğini ve verimliliğini etkileyen faktörler olarak dinlerin inanç esasları, teolojileri, dini kurumları ve elemanları her zaman olduğu gibi günümüzde de bu diyalogun imkan ve sınırlılıklarını belirlemeye devam etmektedir.

⁴ Bkz. Ali İsmail Güngör, Vatikan Misyon ve Diyalog, Ankara 1997.

5- Dinler arası diyalog tarihine baktığımızda, bir dinin mensuplarının diğer inançların mensuplarına tepkilerinde, zamanın politik endişelerinin belirleyici olduğunu görmekteyiz.

Bu tespitler ışığında; Hıristiyanlar açısından dinler arası diyalogun kapsamlı bir proje olduğunu, Kilisenin çağdaş misyon anlayışında önemli bir yerinin bulunduğunu ve bu projenin kurumsal anlamda donanımlı elemanlar vasıtasıyla yürütüldüğünü ifade edebiliriz. Dinler arası diyalog konusuna yaklaşımlarda tarafların kendi teolojik, politik ve stratejik duruşlarının etkili olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bu nedenle önce diyalogda aktif olan ve bu sürece bir program ve yetmişmiş elemanlarıyla giren Hıristiyan tarafı doğru olarak anlamamanın faydalı bir yöntem olacağını belirtmemiz gerekir. Bu çerçevede Hıristiyanların Hıristiyan-Müslüman diyaloguna ilişkin güncel yaklaşımlarının temellerini oluşturan teolojik görüşlerin gelişim aşamalarına dikkat çekmek yerinde olacaktır.

Dinler arası diyalog konusunda tarafların en çok problem yaşadığı alan teolojik alan olmuştur. Bu problem Hıristiyanlar açısından daha belirgindir. Hıristiyanlar genel olarak “Kilise dışında kurtuluş yoktur” şeklindeki geleneksel dogmatik yaklaşımı aşabilmiş değildir⁵. Normal şartlarda dinler arası diyalog faaliyetleri için bu problemi aşmak zorunda olmadıkları halde, kendilerini diğer bütün insanları kurtarmakla yükümlü sayan Hıristiyanların, diyalog düşüncesini kendi misyon anlayışları çerçevesinde değerlendirmek istemeleri, sözünü ettiğimiz projeleri üretmelerine temel motivasyon olmuştur. Bu yeni projelerin temelini geleneksel doktrini ve mesajı bütün insanlığa yeni bir dille sunma düşüncesi oluşturmaktadır. Hem Hıristiyanların muhafazakar kesiminin itirazlarını hem de diğer dinlerin mensuplarının tereddütlü yaklaşımlarını ortadan kaldırmaya yönelik bu projenin, günümüz dünyasının küreselleşen şartlarında belli ölçüde başarılı olduğunu kabul etmemiz gerekir. Bu noktada bize düşen sorumluluk diyalogun taraflarının dilini, taleplerini ve amacını iyi anlamaktır. Böylece hem bu taleplere uygun cevabı vermiş hem de kendimize özgü proje geliştirmede başarılı olmuş oluruz. Bu çerçevede söz konusu projenin teolojik temellerinin tarihsel arka planına bir göz atmakta fayda görmekteyiz.

Ortaçağ skolastiklerinin ilahi vahyi, Tanrı hakkındaki bazı gerçeklerin bilinmesi ve Tanrının insanoğlu ile iletişimi olarak tanımlamasıyla, dinler arası diyalogun ilgi odağı kökten değişmiştir. Thomas Aquinas’la (1224-1274) birlikte vahiy “Tanrı’nın insanlığa hitaben konuşması” olarak

⁵ Bkz. Francis A. Sullivan, *Salvation Outside the Church*, Paulist Press, New York 1992.

tanımlanmış ve Hıristiyan inancının temeli şu ifadelerle açıklanmıştır: Bir Tanrı'da üç şahsiyet vardır; ve Teslis'in ikinci şahsiyeti inkarnasyonla insan olmuştur. İnsan kendi akli ve iradi yetenekleri ile insandır ve onların nihai hedefi Tanrı'nın sonsuz gerçekliğini kavramalarıdır, öyle ki, buna rağmen insanlar bunu ancak güçlkle anlayabilirler ve çoğu zaman onların fikirleri hatalı hale gelir. Bu yüzden vahiy insanın bilgisine onun nihai amacına uygun olarak ulaşır, hatta aklın tabii kapasitesini aşan gerçekler de böyledir. Bunlar vahyedildiğinde, akıl kendisini onların içinde bulur, çünkü onlar insanın en derin ihtiyaçlarına cevap verir ve insanın bilemeyeceği ve ümit edemeyeceği bir tarzda onu gerçekleştirir. Bu yüzden diğer dinlerle diyalog, daha ziyade Hıristiyan gerçeklerinin onların öğretisi ile bir karşılaştırması haline gelmiştir. Bunun amacı da Hıristiyan doktrininin diğerleri üzerine üstünlüğünü tesis etmektir.⁶ Bu yaklaşımda Hıristiyan doktrininin diğer dinlerin doktrinlerine üstünlüğünü kabul ettirme amacının taşındığını anlamak zor değildir.

Bu konudaki teolojik gelişmenin aşamalarından birini de, "hakikat" anlayışı konusundaki rekabet oluşturmaktadır. Hıristiyanlığın hakikate yegane kendisinin sahip olduğu düşüncesi Hıristiyan ilahiyatçıları yeni misyon anlayışı geliştirme noktasında da harekete geçirmiştir. Bu konudaki yeni yaklaşım, Hıristiyanlığın misyon anlayışını ve diğer dinlerle ilgili anlayışını kökten değiştirmiştir. Buna göre, eğer "İncil" yanılmaz gerçek ise, o halde her bir diğer din hatalı olmak durumunda veya en iyi ihtimalle hakikat anlayışı bir miktar noksan olmak durumundadır. Diğer dinlere karşı bu militan yaklaşım, Kilise'nin tarihteki misyoner faaliyetleri ile özellikle Hindistan'da kanıtlanmıştır. Bütün misyoner faaliyetler diğer dinlerin hataları ve kötü tarafları üzerinde yoğunlaştırılmıştır.⁷

Karl Barth, Hıristiyanlığı diğer dinlerin yanında bir din şekli olarak gören hocalarına şiddetle karşı çıkması ve Hıristiyanlığın aşırı dışlayıcı teolojisinin bir temsilcisi olması bakımından oldukça muhafazakar bir çizgide yer almıştır. Onun savunduğu teoloji insanın Tanrı'ya ulaşma çabası olan din ile Tanrı'nın kendini insanlığa ifşa edişi olan vahiy arasında ayırım yapıyordu. Hıristiyanlar, diğer bütün dinleri önemsiz kılan Hıristiyan hakikatlerine tanıklık etmek durumundaydı ve buna yetenekleri vardı.⁸ Aynı teolojik metodu kullanan Emile Brunner ve H. Kraemer, Karl

⁶ Bkz. Thomas Aquinas, *Summa Contra Gentiles*, 1,6,4).

⁷ John B. Chethimattam, "Nature and Scope of Interreligious Dialogue Today", *Jeewadhara*, Vol. 22, Nu: 131, 1992, 337

⁸ Bkz. Paul F. Knitter, *No Other Name*, New York 1985, 80-87.

Barth'ın pozisyonunu birazcık yumuşatmıştır.⁹ Onlara göre, diğer dinler insanların Tanrı'ya ulaşma istekleri iken, Hıristiyanlık, Tanrı'nın aynı isteklere yönelik cevabıdır. Diğer dinler, her ne kadar insani günah ve kusurlarla bir nebze karışmışsa da Tanrı'nın evrensel vahyini temsil ederler, fakat yine de İsa hakikatin mükemmelliğini temsil eder. Din ile vahiy arasında yapılan bu ayırım, günümüzdeki çağdaş diyalog faaliyetlerinde Hıristiyanlara yön veren teolojik yaklaşımlardan biri olmaya devam etmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrasında birçok bağımsız milletin ortaya çıkması ve buna bağlı olarak Asya ve Afrika'da onların dinlerinin tanınması, Hıristiyanlığı yegane kurtuluş yolu olarak gören aşırı dışlayıcı anlayışı savunulamaz hale getirmiştir. Böylece Hıristiyanlık artık Batı emperyalizminin sembolü ve kalıntısı olarak görülmeye başlanmıştır. Böylece ilgi odağı, Mesih'teki yegane tarihsel vahiyden bizzat Mesih'in kendisine kaymıştır. Bu yeni yaklaşıma göre, Hıristiyanlık dahil bütün dinler İsa'ya göre değerlendirilecektir. Mesih Hıristiyanların tekelinde değildir. Ona tanıklık etmenin yolu, diğer dinlerin mensuplarını Hıristiyan yapmak değil, sadece Mesih'i onlara sunmak ve böylece onu onların kendi dinleri için anlayış noktası haline getirmektir.¹⁰ Bu teolojik yaklaşım da Mesih'i diğer dinleri değerlendirmede bir kriter haline getirmektedir.

Bu konudaki yeni yaklaşımın en önemli temsilcisi durumundaki Karl Rahner, Katolikliğin dışlayıcılıktan kapsayıcılığa geçişinin baş mimarı olarak şöhret kazanmıştır. Ona göre, Hıristiyanlık kendini bütün insanlık için tasarlanmış mutlak din olarak anlar ve kendisinin yanında başka her hangi bir dini kendisi ile eşit doğrulukta kabul etmez.¹¹ Fakat, yine onun görüşüne göre, Hıristiyanlık tarihsel olarak fertlerin hayatına girinceye kadar, onun Tanrı bilgisi kendisine verilen ilahi inayeti ortaya çıkaracak tabiatüstü unsurları da içerir. Bu nedenle Hıristiyanlık dışındaki bir din meşru bir din olarak tanımlanabilir.¹² Bu yüzden Hıristiyanlık bir başka dinin mensubunu basitçe bir "Hıristiyan olmayan" olarak görmez, fakat bir "isimsiz Hıristiyan" olarak şu veya bu şekilde saygı duyulabilen ve duyulması gereken birisi olarak görür.¹³ Bu görüşleriyle Rahner, Hıristiyanlık dışındaki dinlere kurtuluşa aracılık etme konusunda pozitif

⁹ Paul F. Knitter, a.g.e., 111.

¹⁰ Bkz. D.T. Niles, *Upon the Earth: The Mission of God and the Missionary Enterprise of the Churches*, London, 1962.

¹¹ Bkz. Karl Rahner, "Christianity and the Non-Christian Religions", *Theological Investigations*, London 1966, Vol. V, s.118.

¹² Bkz. Karl Rahner, *Theological Investigations*, V/121.

¹³ Bkz. Karl Rahner, *Theological Investigations*, V/131.

bir rol vermiş ve bu nedenle bizzat Hıristiyan ilahiyatçılar tarafından çok ileri gitmekle eleştirilmiştir. Bununla birlikte bu yaklaşım günümüzdeki diyalog faaliyetlerinde Müslümanların itirazlarını cevaplandırmada Hıristiyanlar lehine en etkili teolojik yaklaşım olmaya devam etmektedir. Zira bu teolojik yaklaşımla diğer dinlere mensuplarını İsa'ya götürmede bir rol verildiği ifade edildiği halde, genel olarak bütün din mensupları özel olarak da Müslümanlar, Hıristiyanların diğer dinlerin kendi mensuplarını kurtuluşa ulaştırmada rol alabileceğini onayladığını düşünerek yanılığa düşmektedirler.

Diğer taraftan Hıristiyan dünyasında marjinal kalmakla birlikte diyalogun dinler veya dini kurumlar arasında değil, din mensupları arasında olması gerektiğini savunan ilahiyatçılar da vardır. Bunlardan biri olan Wilfred Cantwell Smith birçok kitabında ve makalesinde, dinlerin basitçe imanin somutlaştırılması olduğunu ileri sürer. Ona göre, bu yüzden anlamlı bir diyalog, çeşitli dini sistemler arasında değil, dürüstçe ilahi gerçekliği daha iyi anlama gayreti içinde olan farklı inançlara mensup insanlar arasında olmalıdır. Bu nedenle diyalogun faaliyet alanı, hiçbir zaman bir mesajı veya iyi haberleri iletme olmamalı, bilakis "kavranılamaz olan" hakkında beraberce bir fikir elde etmek ve "hakikat"e ulaşmak olmalıdır.¹⁴ Hıristiyan dünyasında diğer ilahiyatçıların görüşlerinden biraz farklı bu tür yaklaşımların varlığına işaret etmek bakımından W.C. Smith önemli bir örnektir.

Hıristiyan dünyasında tanınmış ilahiyatçılardan biri olan Raimundo Panikkar da diyalogla ilgili bu yeni yaklaşıma katılanlardandır. O, ilgi odağını Nasıralı Mesih'ten ve tarihsel Hıristiyanlıktan ilahi Kelam'a çevirmiştir. Ona göre, Hıristiyanlık, kurtuluşu tekeline alan dışlayıcı bir iddia ile mutlak hale getirilmemelidir. Nihai dini gerçek doktrinin veya ferdin kendi bilincinin hakimiyet alanında durmamaktadır, bu yüzden o her yerde ve her dinde bulunabilir, yine de onun açıklanması çeşitli derecelerde keşif, tanıklık, İncili tanıtmaya, vahiy, hermönötik vb. uygulamaları gerektirebilir.¹⁵ Bu yaklaşım şeklinde de Hıristiyanlığın mesajının ve bunu açıklama yetkisinde olan kilisenin ayrıcalıklı konumuna vurgu yapılmaktadır. Bu durumda diğer dinlerin elindeki hakikat parçalarının yeniden İncil'e arz edilerek düzeltilmeye, tamamlanmaya ve yükseltilmeye ihtiyacı bulunmaktadır. Dolayısıyla diğer dinlerin mesajları İncil'e hazırlık niteliğindedir.

¹⁴ Bkz. Wilfred Cantwell Smith, *Patterns of Faith Around the World*, Oxford 1998.

¹⁵ Bkz. Raimundo Panikkar, "The Category of Growth in Comparative Religion: A Critical Self-Examination", *Harvard Theological Review*, LXVI, 1973, 113-140.

Hıristiyan dünyasında Müslüman-Hıristiyan diyaloguna güncel yaklaşımların teolojik temellerini oluşturan bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bununla birlikte bu örnekler söz konusu güncel yaklaşımların temel noktalarını ortaya koymak için yeterlidir. Yani bu konuda Hıristiyanların hazırlamış olduğu projeye göre dinler arası diyalog kilisenin çağdaş misyon anlayışının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Günümüzde Kilisenin çağdaş misyonerlikte hedef kitlenin kültürel değerlerini ve kavramlarını kullanmayı esas aldığı göz önünde bulundursak, dinler arası diyalogun bu projedeki esas fonksiyonunun hedef kültürü kuvvetli ve zayıf yönleriyle tanımayı sağlayacak gerekli fizibilite çalışmaları için uygun ortam hazırlamak olduğunu tespit edebilmekteyiz.

Genel olarak dinler arası diyalog faaliyetlerini, özel olarak da Müslüman-Hıristiyan diyalogunu Hıristiyan taraf lehine uygun fizibilite ortamı haline getirme çabalarına pek çok örnek vermek mümkündür. Bu konuda özellikle Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde diyalog faaliyetlerinin ve bilimsel çalışmaların kültürel hegemonya amacına uygun olarak yönlendirilmekte ve kullanılmaktadır. Avrupa ve Amerika'nın tanınmış araştırma merkezlerinde üretilen projeler güncel problemleri ortaklaşa çözüme adı altında üçüncü dünya ülkelerine ihraç edilmektedir. Bu konuda araştırma merkezleri, kilise, sivil toplum örgütleri, üniversiteler vb. kurumlar üzerine düşeni yapmakta ve büyük bir uyum içinde birikimlerini bu yolda paylaşmaktadır.¹⁶

Hıristiyan dünyasında dinler arası diyalog faaliyetlerinin asıl fonksiyonuna ve çağdaş misyon anlayışındaki rolüne dair özetle şunları söylemek mümkündür: Kilise ilahi vahyin yegane sahibi olarak kendini merkeze almış ve diğer inançları kendine özgü din tanımı ile farklı bir kategoriye yerleştirmiştir. Bu durumda Kilise'nin elinde bulunan hakikat ilahi vahiy mahsulü; diğer dinlerin elindeki hakikat ise bunun onlara ödünç verilmiş küçük parçalarıdır. Kilise yeni misyon anlayışını bu

---

¹⁶ 01 Nisan-30 Temmuz 2003 tarihlerinde, bir araştırma projesi çerçevesinde Almanya'da yaptığım çalışmalar esnasında "Entegrasyon" konusunun bir çok diyalog toplantısına ağırlıklı konu teşkil ettiğini gördüm. Entegrasyon sırf dini olgu olmadığı ve çok boyutlu bir mesele olduğu halde, dinler arası diyalog toplantılarına bu derece ağırlıklı konu teşkil etmesi, günümüzde her ülkenin kendine göre öncelik verdiği projeler doğrultusunda çalışmalar yaptığını ve diyalog toplantılarından bu yönde yararlandığını göstermektedir. Ayrıca pek çok Avrupa ülkesinde bu konuda çeşitli bilimsel araştırma kurumlarının, kilisenin, sivil toplum örgütlerinin ve resmi kurumların birlikte uyum içinde çalışmalar yürüttüğünü görmekteyiz. Örneğin Almanya'da kısa adı CIBEDO olan dinler arası diyalog araştırma ve dokümantasyon kurumu pek çok konuda elde ettiği birikimi diğer kurumlarla paylaşmakta ve devlet politikasına katkı sağlamaktadır.

hakikat parçalarını tespit etme, restore etme, aslının Kilise’de olduğunu öğretme ve bunlar vasıtasıyla bütün insanları aslına dönmeye davet etme yöntemine dayandırmıştır.¹⁷ Bu noktada misyoner açısından öncelikli iş, diğer dinlerin mensuplarıyla yakın diyaloga girerek kültürel unsurlarını, değerlerini, kuvvetli ve zayıf yönlerini tanımaktır. Ayrıca İncil’in mesajını hedef kitlenin kültürüne uygun tarzda adapte etmek için o kültüre ait yerel kavramların kullanılması önem arz etmektedir.¹⁸ Dolayısıyla bu noktada bu kavramları doğru tespit etmek gerekmektedir. Günümüz insanına İncil’in mesajını kendi kavramlarıyla, uygun dille ve rahatsız etmeyecek şekilde sunma gayreti içinde olan Kilise, misyonerlerine, bu konuda gerekli eğitimi de vermiş durumdadır. Bütün bunların verimli bir şekilde gerçekleşmesi için din mensupları arasındaki yakın diyalog en önemli ön şart konumundadır.¹⁹ Dünyada yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen dinler arası diyalog faaliyetlerinin Hıristiyanlarca devamlı teşvik edilmesinin asıl nedenlerinden biri budur. Böyle bir proje, küreselleşmenin beraberinde getirdiği kültürel dönüştürme projelerine de uygun düşmektedir. Bundan dolayı diyalog faaliyetlerinden Hıristiyanların bekledikleri ile Müslümanların bekledikleri arasında fark vardır. Dolayısıyla farklı amaçlara ve beklentilere sahip tarafların gerçekleştirdiği diyalogdan ne kadar olumlu sonuçlar elde edebileceğimiz tartışmalıdır.

Hıristiyan dünyasındaki yaklaşımların temellerini ve gelişim aşamalarını bu şekilde ele aldıktan sonra İslam dünyasındaki gelişmeleri ve dinler arası diyaloga yönelik tavırları daha iyi değerlendirmenin mümkün olacağını söyleyebiliriz. Bununla birlikte, öncelikle belirtmek gerekir ki, İslam dünyasında dinler arası diyaloga yönelik olumsuz, olumlu ve ihtiyatlı yaklaşımlar bilinçli bir şekilde ortaya konulmamaktadır. Dolayısıyla Hıristiyan dünyasındaki yaklaşımları göz önünde bulunduran bilinçli tavırlar oldukça azdır. Bunun böyle olması, Müslümanların kendine özgü tavır geliştirme ve kendine özgü diyalog modeli önerme noktasındaki yeteneklerini de sınırlandırmaktadır. Bunun sonucunda Müslümanlar diyalog konusunda son zamanlara kadar genel olarak savunmacı bir tavır benimsemek durumunda kalmışlardır. Ancak son dönemlerde başta Dinler Tarihi alanındaki araştırmacılar olmak üzere çok sayıda bilim adamının diyalog konusunda daha spesifik çalışmalar

¹⁷ R.B. Shead, *Interreligious Dialogue in the catholic Church since Vatican II-An Historical and Theological Study*, new York 1987, 18,

¹⁸ Bkz. A. Roest Crolius, *İnkültürasyon*, Çev. Ali İsra Güngör, *Dini Araştırmalar*, C.1, S1, Ankara 1998.

¹⁹ Jacques Dupuis, *Jesus Christ at the Encounter of World Religions*, New York 1991, 216.

yapmakta ve konuyu çeşitli boyutlarıyla ele almakta olması, başta Türkiye olmak üzere İslam dünyasındaki gelişmelere katkı sağlayacak niteliktedir.²⁰

Müslümanlar açısından Müslüman-Hıristiyan diyaloguna yönelik yaklaşımları çeşitli şekillerde tasnif etmek mümkündür. Bununla birlikte geniş bir coğrafyaya yayılmış olan İslam dünyasındaki çalışmaların büyük bir kısmından haberdar olamamız nedeniyle bütün yaklaşımları belirgin biçimde tasnif etme imkanımız da yoktur. Fakat Müslümanların Hıristiyan-Müslüman diyaloguna yaklaşımlarını genel olarak olumlu, olumsuz ve araştırmacı tavır olmak üzere üç grupta ele almak mümkündür.

1- Dinler arası diyalog fikrinin Hıristiyanlar tarafından yoğun bir şekilde gündeme getirilmesi, Müslümanları ilk dönemlerde ister istemez savunmacı bir tavır içerisine sokmuştur. Her iki dinin mensupları arasındaki olumsuz tarihi tecrübeler bu savunmacı yaklaşımda etkili olmuştur. Bununla birlikte Müslümanların dinler arası diyalog fikrine savunmacı yaklaşım sergilemesinin tek nedeni tarihi tecrübeler değildir. Zira çeşitli din mensupları arasındaki düzenli diyalog faaliyeti, belirgin teolojik bir duruşu, iyi yetişmiş elemanları ve kurumsal anlamda bir hazırlığı gerektirmektedir. Kanaatimizce bu noktada Müslümanlar olarak bazı eksikliklerimiz mevcuttur.

2- Hıristiyan-Müslüman diyalogunun geliştirilmesine tam destek veren Müslümanlar, diyalogun tabiatı icabı insani, ahlaki ve çağdaş bir davranış olmasından hareketle tartışmasız olumlu sonuçlar doğuracağını düşünmektedirler. Küreselleşen dünyada toplumlar, bireyler ve kültürler arasındaki diyalogun kaçınılmaz olduğunu düşünen bu insanlar, milletler arasında hemen her alanda yaşanan rekabetin diyalog ortamında da gerçekleştirilmesinin problem yaratmayacağı kanaatindedirler. Hatta bu

---

²⁰ Bkz. Abdurrahman Küçük, "Müslüman Hıristiyan Diyaloguna Genel Bir Bakış", Asrımızda Hıristiyan Müslüman Münasebetleri Toplantısı, İSAV, İstanbul 1993, 45-59.; Ömer Faruk Harman, "Hıristiyanların İslam'a Bakışı", Asrımızda Hıristiyan Müslüman Münasebetleri Toplantısı, İSAV, İstanbul 1993, 95-110.; Ali İsmail Güngör, Vatikan Misyon ve Diyalog, Töre Yayınları, Ankara 1997.; Abdurrahman Küçük, "Dinler Arası Diyaloga Niçin İhtiyaç Vardır", Dini Araştırmalar, C.1, S.1, Ankara 1998, 31-43.; Ali Erbaş, "Müslüman-Hıristiyan Münasebetleri Sürecinde Hıristiyanların İslam'a ve Müslümanlara Bakışı", İLAM Araştırma Dergisi, C.III/1, İstanbul 1998, 117-153.; Mehmet Aydın, "Diyalog Açısından İlahi Dinlerin Birbirine Yaklaşımı", SÜİFD, Konya 2000, 9-24.; Mahmut Aydın, Monologdan Diyaloga: Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Hıristiyan-Müslüman Diyalogu, Ankara Okulu, Ankara 2001.; Baki Adam, Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler, Ankara 2002.

yaklaşım sahipleri dinler arası diyalog alanında yapılacak çalışmaların dünya barışına doğrudan katkı sağlayabileceğini düşünmektedirler.

3- Müslüman-Hıristiyan diyaloguna bilinçli yaklaşmak gerektiğini düşünen araştırmacı Müslümanların bir kısmı tarihi tecrübelere dayalı geleneksel tavrın etkisinde kalmaktadırlar. Diğer bir kısmı ise, bu alanda yapılan bilimsel çalışmaları takip etmekte, Hıristiyan dünyasındaki yeni teolojik yaklaşımları izlemekte ve kendimize özgü projelerle böyle bir diyaloga girilebileceğini, fakat bunun ciddi bir hazırlığı gerektirdiğini düşünmektedir.

Kanaatimizce bu son yaklaşım şekli Müslümanlar açısından günümüz şartlarında diğer yaklaşım modellerine göre bir adım daha öndedir. Çünkü pür olumsuz ve savunmacı tavrın fayda getirmeyeceği aşikardır. Bu konuyu bütün boyutlarıyla ele almayan ve şartsız destek veren yaklaşım sahipleri ise, diyalogun amacına aykırı muhtemel faaliyetler karşısında savunmasız durumda kalacaktır. Araştırmacı yaklaşım, hem diyalog olgusunu bütün boyutlarıyla kavramak isteyen hem de bu konuda kendine özgü projelerini hazırlama arzusunda olan yaklaşım şeklidir. Bu nedenle dinler arası diyalog ortamında kendi milli ve manevi kimliğimizle var olma iddiasında isek bu alanda gerekli hazırlıkları yapmak durumundayız.

Sonuç:

Müslüman-Hıristiyan diyaloguna ilişkin yaklaşımlar bağlamında Hıristiyan dünyasındaki gelişmeler ile İslam dünyasındaki gelişmeler arasında temel bazı farklılıklar bulunmaktadır. Hıristiyan dünyası diğer alanlarda olduğu gibi dinler arası diyalog alanında da kurumsal seviyede hareket etmektedir. Yani başta Kilise olmak üzere devlet kurumları, araştırma kurumları, üniversiteler ve sivil toplum örgütleri bu alanda birikimlerini paylaşabilmekte, ortak projeler üretebilmekte ve yürütebilmektedir. Toplumda bireysel anlamda farklı düşünceler sergilense de oluşan genel kanaatte Kilise ve diğer ilgili kurumlar yönlendirici olmaktadır. Bu çerçevede Hıristiyan dünyasının ilk dönemlerde muhafazakar grupların gösterdikleri tepkileri aştıktan sonra, genel olarak dinler arası diyalog sürecine olumlu yaklaştığını ifade edebiliriz. Bu konuda mezhepler arasında bazı yaklaşım farklılıkları bulunsa da, ekümenik ilişkiler, iletişim ve bazı ortak projeler yürütme düşüncesi söz konusu farklılıkları ikinci plana itmektedir. Sonuçta Kilise dinler arası diyalog sürecini çağdaş misyon anlayışına hizmet edecek şekilde projelendirerek uygulamaya devam etmektedir. Buna göre, dinler arası diyalog faaliyetleri, hedef kitlenin kültürel değerlerini, kuvvetli ve zayıf yönlerini ve kavramlarını yakından tanımak için uygun ortam

hazırlama işlevi görmektedir. Kilise bu konudaki çalışmalarını yetmiş elemanlı bir ekip ile yürütmektedir.

İslam dünyasında ise söz konusu diyaloga ilişkin kanaatleri yönlendirebilecek kurumsal yapılar mevcut değildir. Farklı dini kanaatlere sahip kesimler arasında iletişimi sağlayacak organizasyonlar da oldukça yetersizdir. Buna bağlı olarak dinler arası diyalog ya da Müslüman-Hıristiyan diyaloguna ilişkin teolojik tutumlar bireysel seviyede kalmaktadır. Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında din anlayışına ve dinle alakalı kurumların işleyişine ilişkin bu teolojik ve yapısal farklılık, dinler arası diyalog sürecinde Hıristiyanları daha avantajlı hale getirmektedir. Diyalog sürecinde farklı beklentiler içinde olan taraflardan Hıristiyanlar, teoloji, kurum, eleman ve ekonomik destek bakımından hazırlıklı iken, Müslümanlar adı geçen alanlarda hazırlıksız durumdadır. Müslümanlar olarak kendi tutumumuzu netleştirebilmemiz ve söz konusu sürece kendi projelerimizle katılabilmemiz için dini kurumlarımızı ve ilgili kurumlarımızı amacına uygun olarak çalıştırma yolunda gayret sarfetmeliyiz.